

PLANTENGROEI

RON VAN 'T VEER

Broodjes bakken van rietsigaren

Het Wormer- en Jisperveld kent weinig waterplanten. Het water is hiervoor veel te troebel en veel te voedselrijk. In het dorp Wormer zien we in de sloten waterlelies, gele plomp, watergentiaan en nog een aantal soorten, vrijwel allemaal spul dat uit vijvertjes of tuincentra ontsnapt is.

Een sloot naast de Trickel staat ieder jaar vol met grote egelskop. In de Trickel is krabbenscheer uitgezet. In het Veld zien we hier en daar wat waterlelies die uit tuinvijvers ontsnapt zijn. In de kleinere en heldere slootjes zijn meer waterplanten aan te treffen zoals grof hoornblad, schedefonteinkruid, kikkerbeet en allerlei kroossoorten.

Weiland en hooiland

In de weilanden zijn in het voorjaar vanuit de boot allerlei bloeiende kruiden te zien. Het voorjaar start met paardenbloem en daarna volgen pinksterbloem, witte klaver en de boterbloemen. Als het grasland vooral wordt begraasd, dan zijn er ook veel madeliefjes te zien en in de nazomer ook veel waterkruiskruid. Op hooiland kleurt het grasland in juni steenrood van de veldzuring. Vochtige hooilanden die weinig worden bemest kleuren geel van de moerasrolklaver en grote ratelaar en roze van de echte koekoeksbloem en rode klaver.

De meest bijzondere hooilandjes zijn de landjes die begin juni roze gekleurd zijn door de rietorchis.

Graslanden die veel drijfmest of kunstmest ontvangen, zijn het grootste deel van het jaar groen gekleurd. Als er geen bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, kan zelfs zo'n soortenarm groen grasland in april helemaal geel van de paardenbloemen zijn.

Langs de oever

Al varend zien we aan de oevers vooral riet. Riet behoort tot de grassen. Het is het meest voorkomende, niet aangeplante gewas op aarde. Op elk blad is in het midden een eigenaardig litteken te zien, dat lijkt op de beet van een dier. Vroeger werd dit gezien als het bewijs van de aanwezigheid van de duivel, die met drie tanden een 'duivelsbeet' heeft achtergelaten.

Nog zo'n bekende oeverplant is lisdodde met z'n rietsigaren, de vrouwelijke bloeiaren. De mannelijke aren met de meeldraden zitten erboven, maar die verdwijnen altijd snel. In het Veld groeit zowel de kleine als de grote lisdodde. De kleine lisdodde heeft slanke vosbruine sigaren en groeit vooral in het water. De grote lisdodde heeft dikke zwartbruine sigaren en groeit op droogvallende plekken. Veel delen van de rietsigaar zijn eetbaar: van de meeldraden van de mannelijke bloemen kun je broodjes bakken en het merg van de onderste stengel kun je bakken en eten als prei.

Tussen al dit groen groeien ook andere oeverplanten. Met witte bloemen zijn dit gewone engelwortel, grote en kleine watereppe, moeraswalstro en soms ook slanke waterkers. Deze volgorde is ongeveer van hoog tot laag. Bedenk daarbij dat de hoogte van een plant in de praktijk nogal variabel is en afhangt van de omstandigheden.

Her en der tussen het riet kun je in juli grote witte bloemen van de haagwinde vinden. Dat is een klimplant die gebruik maakt van de stevige rietstengels. De bloemen werden vroeger spokenbloemen genoemd omdat ze 's nachts opengaan en wel een beetje lijken op een spook in een wit gewaad. Een andere bijnaam in Nederland is pispotje. De Vlamingen noemen het onze-lieve-vrouwe-glazeke, een kwestie van cultuurverschil!

De gele lis behoort met haar grote gele bloemen tot de meest sierlijke oeverplanten. De gele lis is een wilde verwant van de blauwe irissen die in siertuinen groeien.

Waterzuring heeft grote peddelachtige bladen die wel één tot anderhalve meter lang kunnen worden. Het staat vlak aan de waterkant. De plant bloeit in juli en augustus. Jonge bladen zijn goed eetbaar en smaken naar spinazie. Oudere planten zijn in het Veld handig als groen alternatief voor toiletpapier.

Vanaf eind juni zijn in open rietkragen ook de prachtige paarsrode aren van de grote kattenstaart te zien. Heemst (familie van de stokroos) heeft mooie lichtroze bloemen en fluweelachtig zachte bladeren. De bloemen zijn vanaf eind juli te bewonderen. Deze plant is kenmerkend voor brak water. Heemst behoort tot de oerplanten van het Veld: deze plant groeide hier zo'n 4.500 jaar geleden ook al! Vroeger werd heemst in kloostertuinen gekweekt en ook in de tuin bij het huis doet

de plant het prima. De wortels werden vroeger gebruikt om er een hoestdrankje van te maken. Je kon er ook op kauwen als je kiespijn had.

In het Veld groeit ook nog een andere brakwaterplant: de moerasmelkdistel. Deze plant kan wel twee meter hoog worden om zijn kleine gele bloemen boven het riet uit te laten steken. Er is nog meer te zien tussen het riet, zoals de roze bloemen van het harig wilgenroosje, het paars van de moerasandoorn en het lichtroze van het koninginnekruid. Vanwege de kleur heette deze plant vroeger leverkruid. De bloemen zijn zeer geliefd bij vlinders.

Veenmosrietland en heide

Op het Varenlandje, het voormalige bosje aan de westkant van de Marken, groeit struikheide, dopheide, kraaiheide en ronde zonnedaauw. Dit landje heet het Varenlandje omdat hier vroeger zo'n zes verschillende varensorten groeiden zoals stekelvaren, kamvaren en adelaarsvaren. Tegenwoordig groeit er ook cranberry, een exoot die de laatste jaren de inheemse heidesoorten steeds meer verdringt. De aanwezigheid van de heide geeft aan dat de grond zuur is. Dit wordt veroorzaakt door de veenmossen die hier groeien. Veenmossen zijn bijzondere planten: ze kunnen in een korte tijd de grond zuur maken. Op zandgronden, zoals op de Veluwe en in de duinen bij Schoorl, is veel heide te vinden. Heide in een moeraslandschap is echter heel bijzonder.

Kragge

Aan de zuidwestkant van de Marken ligt het eilandje Trilveen. Dat is eigenlijk een onjuiste naam: in de Zaanstreek zijn 'trillende veenmosrietlanden' geen trilveen. Een veentje dat bij het betreden sterk op en neer golft,

is alleen een trilveen bij een bijzondere plantengroei en een bijzondere waterkwaliteit. Echte trilvenen ontstaan in zoet, matig voedselrijk en kalkrijk grondwater. Water in de Zaanstreek is vrijwel altijd voedselrijk en vaak zwak brak. Bijzondere plantensoorten van echt trilveen zijn ronde zegge, draadzegge, groenknolorchis, klein blaasjeskruid, slank wollegras, rood schorpioenmos en sterren-goudmos. Overigens zijn de trillende veen-mosrietlandjes vaak van goede kwaliteit. Het zijn vrijwel altijd jonge en drijvende veen-mosrietlanden die in de zomer weinig last van verdroging hebben.

Een juistere naam voor dit eilandje zou Kragge zijn. Een kragge is een drijvende wortelmat van riet, biez en of lisdodde. Ooit was deze plek water. Nu is de plek door deze oeverplanten in land veranderd. Dit proces heet 'verlanding'. In een kragge zijn allerlei bijzondere planten te vinden die ieder hun eigen verhaal vertellen. In de oudste delen groeien veenmossen, haarmossen en waternavel. De veenmossen bestaan voor negentig procent uit water en werden vroeger verzameld voor de bloemisterij. Dikke vochtige matten van veenmos zijn namelijk uitstekend geschikt om planten zoals orchideeën in op te kweken. Tussen de parasolachtige blaadjes van de waternavel zijn vanaf juli de piepkleine bloemetjes te vinden. Raar maar waar: ondanks de kleine blaadjes en piepkleine bloemetjes is waternavel heel nauw verwant aan het veel grotere fluitenkruid, de engelwortel en zelfs de reuzenberenklauw. Meer naar de oever verdwijnen de veenmossen en verschijnen de paarsblauwe bloemen van watermunt. Altijd leuk om even te ruiken: watermunt ruikt naar pepermunt of tandpasta. Je kunt van de blaadjes ook thee zetten.

Op het landje naast Trilveen groeit smeer-wortel, met paarse of soms witte bloemen. De wortel van deze plant werd vroeger gebruikt voor het maken van wondzalf, maar ook als zalf tegen puisten, droge handen en kloofjes. Je kunt de zalf gemakkelijk zelf maken door de wortel te wassen en in een nylonkous te doen. Door deze kous te kneden en vervolgens over je huid te rollen, ontstaat er een vette, olieachtige zalf. Wondzalf van smeerwortel zal door de ledenzetters van Jisp in de zestiende en zeventiende eeuw ongetwijfeld veel gebruikt zijn. Op dit landje groeit op droogvallende kale veengrond ook de waterpeper, met ijle roodachtige aartjes. De blaadjes smaken net zo scherp als chilipepers. Wie durft ervan te proeven?

Verzoeting

Vroeger was het water van het Veld brak. Na de sluiting van de Afsluitdijk in 1932 is het steeds zoeter geworden. Deze verzoeting heeft ervoor gezorgd dat allerlei nieuwe planten in het Veld zijn verschenen, zoals zwanenbloemen en dotterbloemen. De eerste dotterbloemen verschenen vanaf 1985 in het Veld. Door de verzoeting verdwijnen er helaas ook planten. Een daarvan is het echt lepelblad, een plant die vroeger gebruikt werd als middel tegen scheurbuik. Hij is op nog maar een paar plekken in het Veld te vinden. Waarschijnlijk staat hij er over vijftig jaar niet meer. De achteruitgang kan iets vertraagd worden met een dun laagje bagger op de oever. In deze bagger zitten oude lepelbladzaden die op dit soort plekken kunnen ontkiemen. Omdat de oever snel verzoet, zijn die groeiplaatsen na tien jaar vaak weer verdwenen. Boeren baggeren de kanten tegenwoordig vrijwel niet meer op. Daardoor neemt lepelblad nog sneller dan voorheen af.

Verruiging

De bossen donkergroene sprieten die we veel in het Veld zien, zijn van de pitrus, een taaie plant met een witte kern. Schapen en koeien lusten het niet. In de winter lust de Noordse woelmuis het wel, alleen niet die witte kern. Van die kernen werden rond 1900 nog pitten voor olielampen gemaakt. Veel pitrus is een teken van veranderd beheer en klimaat. Tegenwoordig is het warm en droog in de zomer en erg nat in het najaar en de winter. Dit zijn omstandigheden waar pitrus erg van houdt, vooral als het land alleen wordt beweide en de bodem rijk is aan fosfaat. Nog zo'n teken van verandering van de boerenpraktijk is het verschijnen van distels. Sommige landjes staan vol met kale jonkers, een lange slanke distel die meer dan anderhalve meter hoog kan worden. In juni verschijnen de kluwens met paarsrode bloemen aan de top. Een landje vol met kale jonkers is een landje dat pas eind juli wordt gemaaid of een landje waar alleen vee graast en het maaien achterwege blijft.

Andere distels die in het veld veel voorkomen zijn de speerdistel en de akkerdistel. Ook zij hebben paarse bloemen en kunnen in juli tot hoge ruigteplanten van wel anderhalve meter uitgroeien. Speerdistel heeft kogelronde groene omwindselbladen onder de paarse bloemen. Zowel de blaadjes als de stengels bezitten stekels. Akkerdistel heeft kleinere bloemen en is de enige distel in het Veld die geen stekels op de vaak roodachtige stengels heeft. Beide distels nemen toe als er alleen maar begraasd wordt, vooral als dit met paarden of schapen gebeurt. Als er bagger is gestort kunnen er dichte velden met akkerdistel ontstaan. Boeren zien distels vaak als lastpak, maar voor vlinders, hommels en bijen zijn het fantastische insectencafés.

Bosvorming

De bomen in het Wormer- en Jisperveld zijn doorgaans aangeplant op particuliere landjes. Alleen de Baanakkers bij Jisp is een natuurlijk moerasbos dat rond 1930 is ontstaan. Van oudsher vindt er in de rietlanden opslag van wilg en zachte berk plaats. Zwarte els kwam vanwege het brakke water vroeger niet in het Veld voor. Rond 1965 zijn de eerste elzen op recreatielandjes aangeplant. Door de verzoeting ontkiemen er langs de slootkanten steeds meer jonge elzen. Bramen voelen zich tegenwoordig ook goed thuis in het Veld, vooral in veenmosrietlanden die door de warme zomers zijn verdroogd en veel stikstof uit de lucht ontvangen. Ze verschijnen steeds meer in de veenmosrietlandjes, zelfs op plekken die jaarlijks worden gemaaid. Natuurmonumenten heeft het berkenbos bij de Marken rond 2010 gekapt. Dat is gunstig voor weidevogels én voor de ontwikkeling van veenmosrietland.

Exoten

Een exoot (plant) die je vanaf het water kunt zien is de Japanse duizendknoop. Deze staat op een landje langs de Noorderganssloot net voor de Baanakkers. Hij kan wel twee meter hoog worden en is heel moeilijk te verwijderen. Deze plant is ooit als tuinplant aangeplant en vormt door de steeds drogere zomers een toenemend probleem.

In de veenmosrietlandjes vormen cranberry en appelbes tegenwoordig een probleem. Deze exoten uit Noord-Amerika profiteren van de drogere zomers en de stikstofneerslag. Ze overwoekeren steeds meer de inheemse vegetatie van heide, veenmossen en ronde zonnedaauw. Het uitroeien van deze plaagsoorten is lastig: er blijft altijd wel een

stukje wortel achter, dat vervolgens weer uitloopt. Afplaggen van de gehele bovengrond is een optie. De kans is echter groot dat de exoten zich weer gaan vestigen en opnieuw gaan toenemen. De geplagde plekken moeten daarom jaarlijks op exoten worden gecontroleerd, zodat die na ontkieming tijdig verwijderd worden. Dit is een precies werkje dat natuurvrijwilligers heel goed kunnen doen.

Met exoten worden uitheemse soorten aangeduid die Nederland niet op eigen kracht kunnen bereiken, maar door menselijk handelen (transport, ontsnapping uit tuinen) in de Nederlandse natuur terecht zijn gekomen. Exoten leiden in de meeste gevallen niet tot grote problemen, slechts een beperkt aantal vertoont invasief gedrag door een explosieve ontwikkeling na vestiging. Deze invasieve exoten kunnen een bedreiging vormen voor de inheemse biodiversiteit.

